

ПРИЛОГ ЕВИДЕНЦИЈИ СПОМЕНИКА ПОСВЕЋЕНИХ У СРБИЈИ 1941. ГОДИНЕ

У знак сећања на устанак у Србији 1941. године обележена су многа места, догађаји и личности, споменицима и спомен — обележјима и уређени гробови и гробља бораца и жртава фашистичког терора.

У обележавању историјских момената учествовали су и многи уметници — скулптори и архитекти, који су за своја дела били инспирисани отпором и жртвама наших народа у борби за ослобођење, организовањем устанка у тешким условима окупације и вером у победу и светлију будућност.

Фонд споменика посвећених народноослободилачком рату и револуцији представља веома бројне и различите објекте, почев од спомен-плоча, споменика утилитарног значаја, спомен-пирамида и обелиска, преко спомен-биста и костурница до гробља и фигурално-архитектонских (скулптурних) споменика.

Према подацима Републичког завода за заштиту споменика културе СР Србије у Београду подигнуто је на подручју уже Србије преко 5.000 споменика. Међутим, тачну евиденцију споменика посвећених устанку у Србији 1941. године тешко је сачинити, пошто се један број споменика односи на читав период рата 1941—1945. године.

Импозантна цифра подигнутих споменика говори да је за релативно кратко време остварена значајна акција, без обзира што се за већи број споменика може, нажалост, констатовати да својим естетским изгледом не изражавају жељену замисао. Али, било да су успели или не као уметничка дела, они чувају од заборавља многе догађаје и личности наше скорије историје.

Међу овим споменицима и спомен-обележјима, спомен-плоче су најједноставнија и најмасовнија врста споменика. Изграђене су од различитог

1. Јајинци, рељеф споменика стрељаним жртвама 1941—1944. године. Аутор Стеван Боднаров. Снимио М. Соколовић 1968. године

1. Jajinci, relief du monument aux victimes fusillées de 1941—1944, par Stevan Bodnarov. Photo M. Sokolović.

материјала и најчешће су квадратног облика. На плочама се уз текст могу наћи и пратећи елементи: петокраке звезде са српом и чекићем или без њих, државни грбови, разне стилизоване шаре, ликови или фигуре у рељефу, медаљони.

Спомен-пирамиде, а нарочито обелисци, представљају масовни вид спомен-обележја НОБ-е. У простору ови споменици се појављују као самостални објекти и делују својом архитектонском масом.

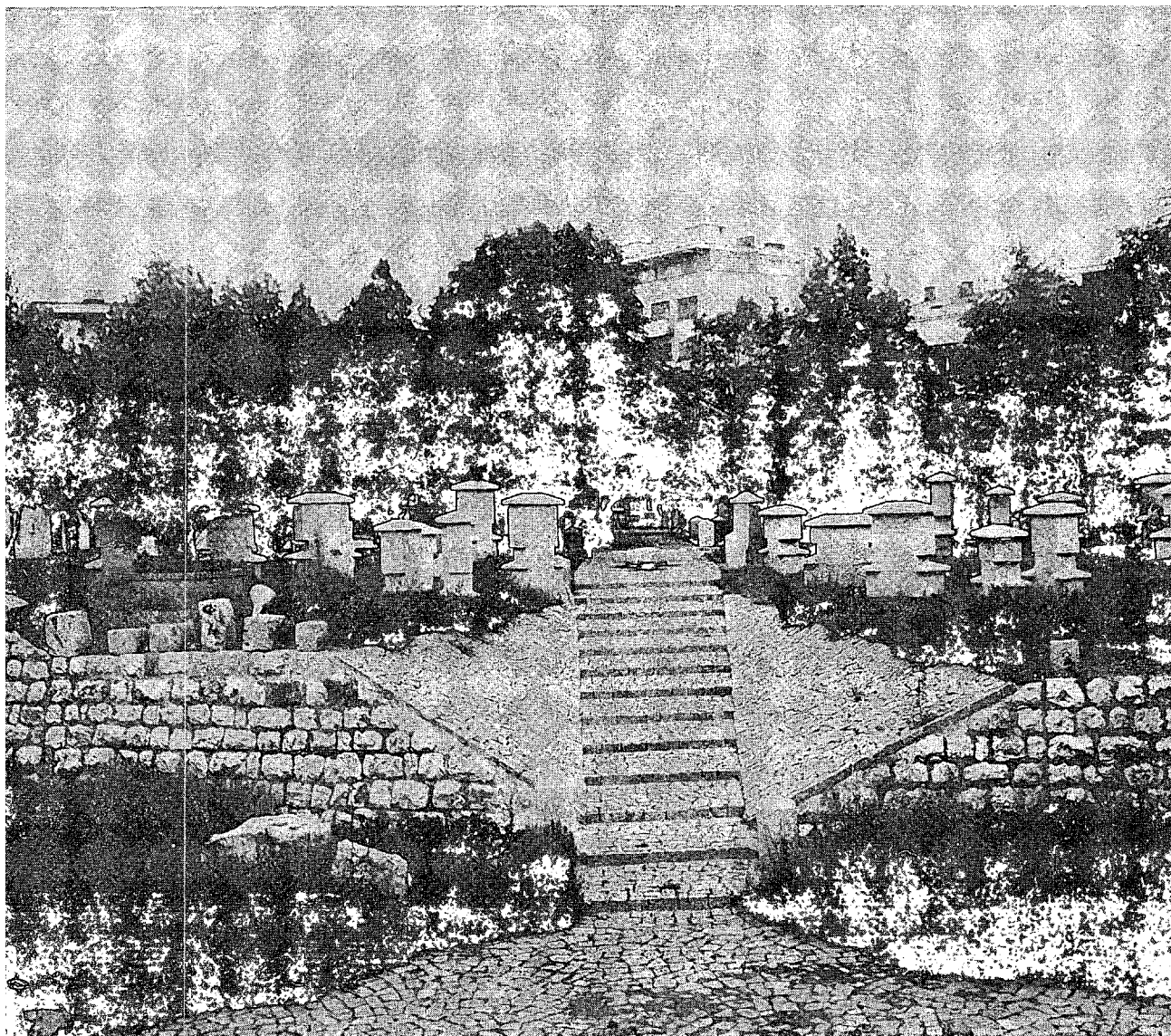
Спомен-пирамиде и обелисци прављени су обично из делова: постоља и стуба са плочом на којој је уклесан текст са пластичним амблемом на врху (код већине), и покаткад су ограђени.

Ови споменици израђени су непосредно после рата и подсећају на стандардне надгробне споменике.

Спомен-гробнице су места где су сахрањени посмртни остаци бораца НОР-а и жртава фашистичког терора. Има их заједничких и индивидуалних. Уређени грбови и гробља су искључиво нека врста архитектонских објеката у комбинацији, најчешће, са споменицима подигнутим самој борби.

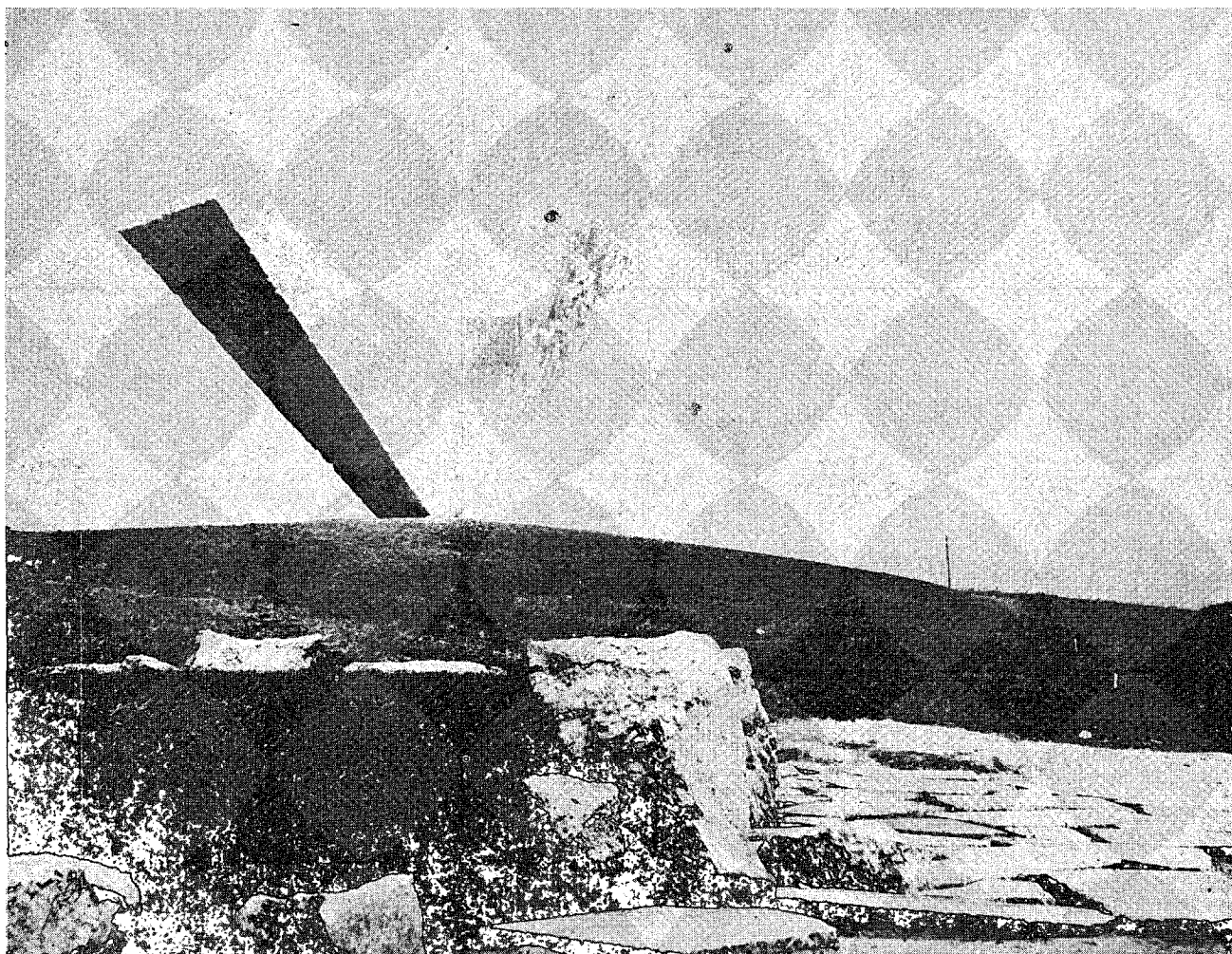
Спомен-чесме и други објекти утилитарног карактера (домови културе, домови здравља, библиотеке, болнице, поште) поред практичног значаја подсећају на догађаје и личности из наше најновије историје.

Постоје и аутентичне зграде за које су везани извесни догађаји као, на пример, оне у којима су одржавани састанци и доношене одлуке, илегално радиле технике или штампарије, родили се или живели истакнути борци и руководиоци

2. Књажевац, споменик палим борцима од 1804. до 1945. године. Аутор арх. Богдан Богдановић. Снимио М. Соколовић 1972. године

2. Knjaževac, monument aux combattants tombés de 1804 à 1945, par l'architecte Bogdan Bogdanović. Photo M. Sokolović, 1972.

4. Крагујевац, споменик стрељаним ђацима. Аутор Миодраг Живковић. Снимио Р. Живковић

4. Kragujevac, monument aux élèves fusillés, par Mio-drag Živković. Photo R. Živković.

борбе и револуције. Ова врста историјских споменика је од посебног друштвеног интереса и заштићује се Законом о заштити споменика културе.

Спомен-бисте су посвећене појединим истакнутим личностима из народноослободилачког рата и револуције. То су углавном дела наших признатих уметника. Међутим, пошто су најчешће рађене према фотографијама, сугестијама и примедбама чланова породице и других обично уметник није могао да доживи лик борца, па стога многе бисте делују неубедљиво.

Фигурално-архитектонски (скулптурални) споменици су у већини случајева, такође, дела признатих уметника и архитеката. Они представљају највишу форму јавних споменика посвећених историјским догађајима и личностима, који својим снажним изразом тумаче херојску борбу народа Србије.

Ових споменика има релативно мало (50) и то су углавном дела у виду слободне форме, или релефа, и архитектонско-сликарска остварења.

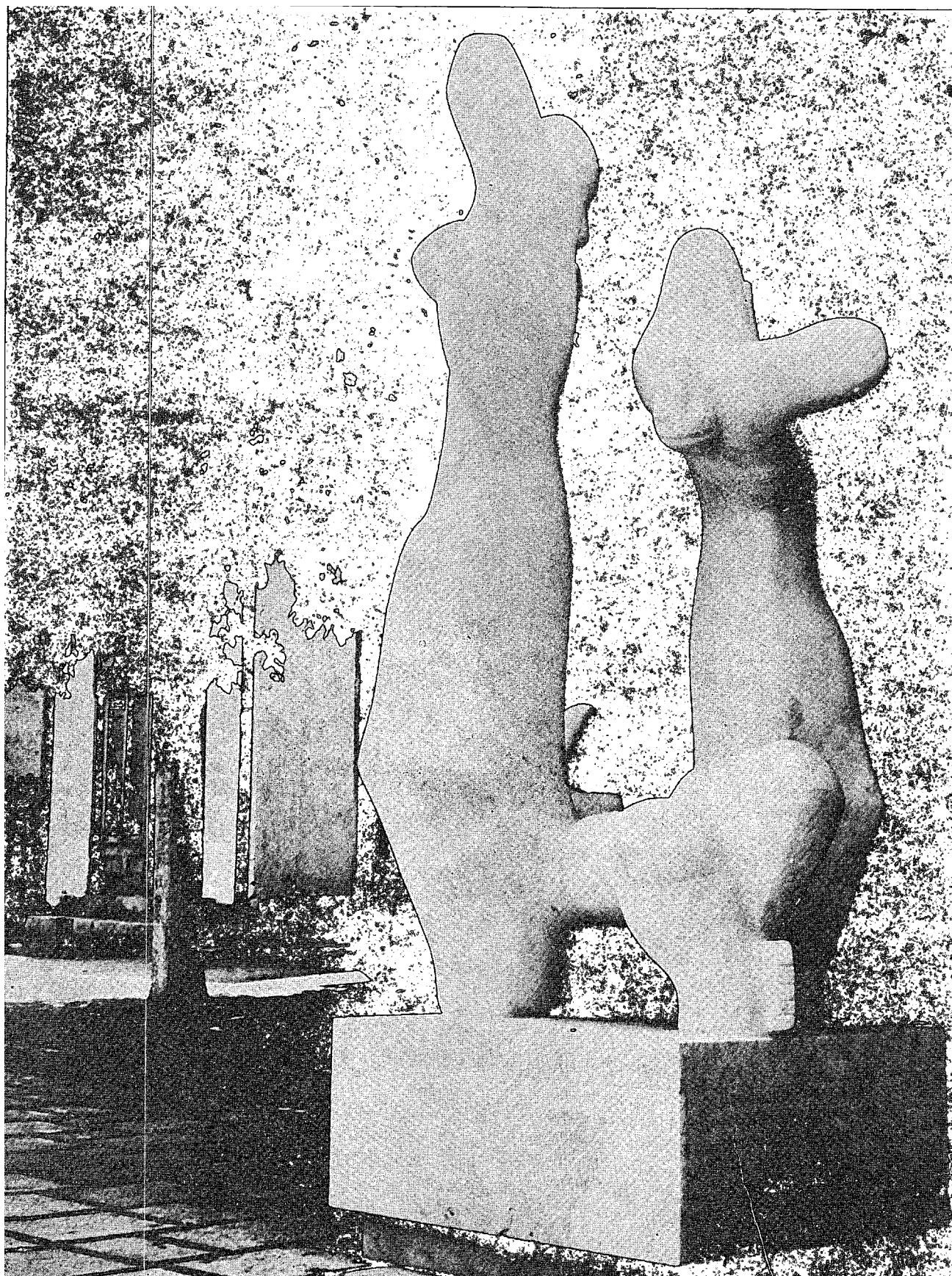
Начин обележавања устанка у Србији 1941. године, посебно обележавање скулптуралним споменицима, временом се мењао и усавршавао.

Један од првих споменика ове врсте је, на пример, споменик „Позив на устанак“, рад вајара Војина Бакића, који представља младог човека са размакнутих босим ногама, уздигнутим рукама и стегнутим песницама, енергичног и пркосног става и израза. Споменик, који се налази испред зграде Музеја 4. јула у Београду, симболизује позив на борбу и отпор против окупатора.

Истог аутора и концепције је споменик „Позив на устанак“ у Бучју (Лесковац) посвећен борцима НОР-а Поречја.

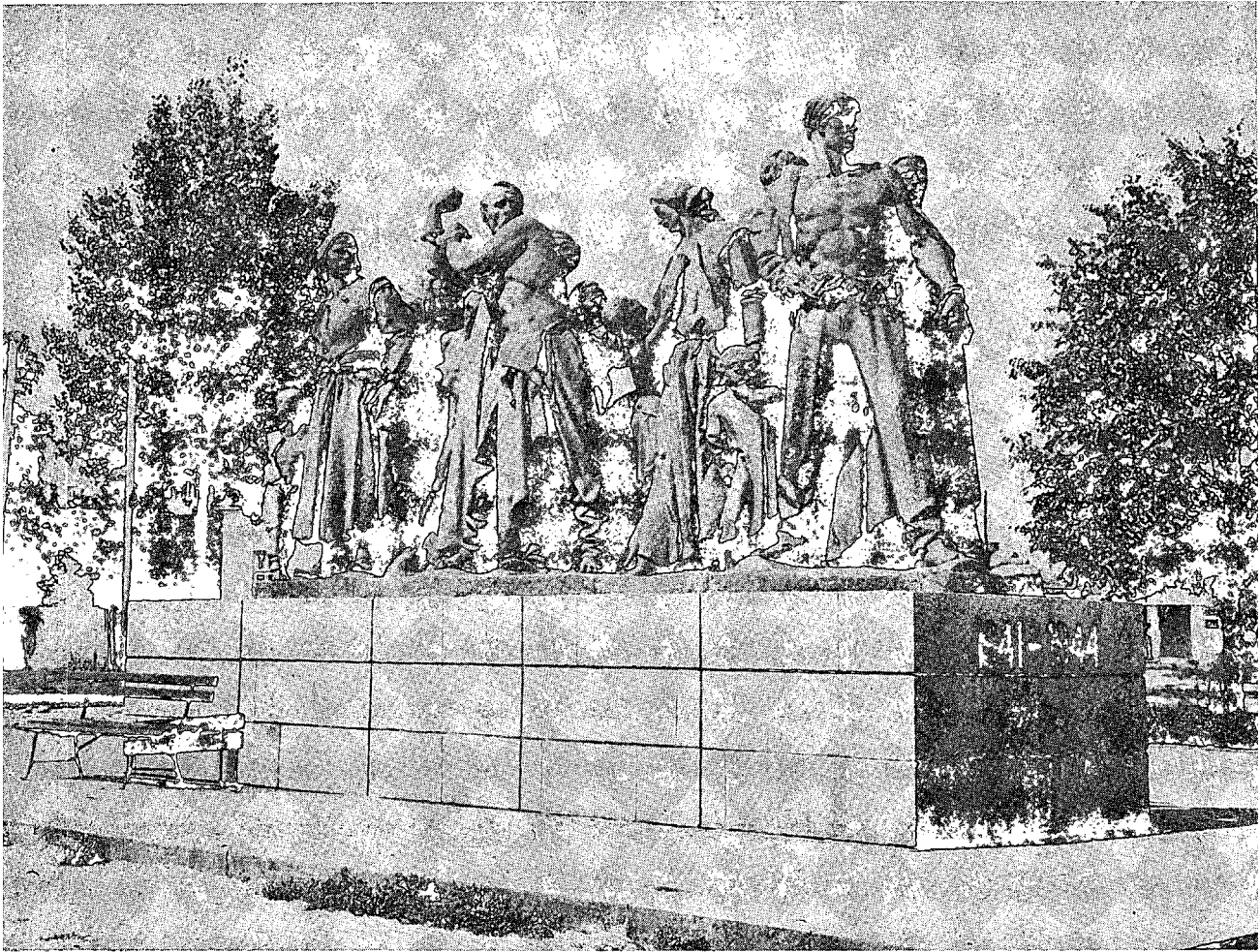
Споменик „Партизанском куриру“, рад Стевана Боднарова, представља партизана курира, у стојећем ставу, размакнутих ногу, који иза леђа држи обема рукама пушку у хоризонталном положају. Споменик је посвећен историјском саветовању од 26. септембра 1942. године у Столицама код Крупња. Зграда у којој је одржано саветовање претворена је у меморијални музеј.

3. Топола, споменик мајкама и кћерима Шумадије палим у рату 1941—1945. године. Аутор Анте Гржетић. Снимио М. Соколовић 1972. године

3. Topola, monument aux mères et aux filles de Šumadija, tombées dans la guerre de 1941—1945, par Ante Gržetić. Photo M. Sokolović, 1972.

5. Краљево, споменик „Отпора и стрељања”. Аутор Лојзе Долинар. Снимио Р. Живковић.

5. Kraljevo, monument de la Résistance et de la Souffrance, par Lojze Dolinar. Photo R. Zivković

Овој групи споменика припадају и следећи објекти: споменик „Отпора и страдања” у Краљеву, дело Лојзе Долинара, посвећен палим ратницима, борцима и жртвама фашистичког терора; споменик стрељаним родуљубима за одмазду 14. августа 1941. године у Скли, израђен у облику правоугаоника од грубо тесаног камена обложеног мермером, са релефом у бронзи, рад Боже Обрадовића; споменик стрељанима у Јајинцима, чији је релеф радио Стеван Боднаров, а пројекат Леон Кабиљо.

Поред ових споменика посвећених догађајима и жртвама фашистичког терора, постоје и општи (заједнички) споменици под различитим називима: споменик револуције, споменик палим борцима НОР-а и жртвама фашистичког терора 1941—1945. године и сл. Они, такође симболизују борбу, отпор, страдања, победу и на крају обнову земље. Такви су, на пример, ови споменици: споменик палим борцима у народној револуцији 1941—1945. године у Земуну, израђен у облику правоугаоног обелиска, аутора Јована Кратохвила; споменик палим борцима НОР-а у Желе-нику, дело Мише Поповића; споменик Народно-

ослободилачком рату Сретена Стојановића у Београду, на Вождовцу.

Савременији начин обележавања народноослободилачког рата и револуције запажа се код извесног броја споменика, подигнутих у новије време.

Поменућемо неколико значајнијих везаних за устаничку четрдесет прву годину. То је, пре свега, споменик арх. Богдана Богдановића, који говори о 7. јулу 1941. године у Белој Цркви код Крупња. Споменик се састоји од девет антропоморфних гранитних громада које асоцирају на партизана. Громаде су слободно постављене и на њима су орнаменти са старе народне ношње, која локализује успомену као обележје краја где је плануо устанак. Из постаментa овог споменика избија вода као симбол живота.

Стрељања неколико хиљада грађана, које је извршио окупатор у Крагујевцу, месеца октобра 1941. године, обележена су такође скулптурално-архитектонским споменицима. Од укупно 33 хумке трајно је обележено неколико, а простор на коме се налазе парковски је уређен. Споменик чији је аутор Анте Гржетић чине две фигуре

израђене у белом мермеру и асоцира умирање које настаје после стрељања. Споменик вајара Миодрага Живковића, посвећен стрељаним ђацима, симболизује, у рељефу, децу чији је полет пресечен на почетку живота. Фигура тешко рањеног човека у црном мермеру је такође дело Анта Гржетића. Стрељаним дечама — чистачима обуће је посвећен споменик аутора Н. Деље.

У Титовом Ужицу „Ужичка република“ је обележена спомен тргом, названим „Трг партизана“ на коме доминира скулптура маршала Тита. Скулптура је дело Фрање Кршинића.

Архитекта Богдан Богдановић дао је врло значајна уметничка остварења кроз спомен-гробља. Спомен-гробље палим борцима у Београду на Новом Гробљу радио је заједно са арх. Светиславом Личином, а сам се ангажовао на изради споменика јеврејским жртвама фашизма и палим борцима из Народне Републике Србије у Београду, споменика палим борцима у Лесковцу, Крушевцу и споменика у Књажевцу.

Споменик палим обалским радницима у току НОБ-е подигнут код Новог моста у Београду дело је Рада Станковића, споменик на месту Главњаче Милорада Тепавца, а бањичким жртвама Николе Милуновића. Споменик револуције у Ваљеву, дело је Војина Бакића. У Ваљеву је подигнут споменик народном хероју Драгојлу Дудићу. Аутор је Ото Лого.

Архитекта Јованка Јевтановић и вајарка Ана Бешлић радили су споменик и костурницу на Златибору у спомен заробљених партизана 1941. године. Композицију у мозаику „Устанак“, посвећену палим борцима НОР-а 1941—1945. године у Ивањици, радио је сликар Ђорђе Андрејевић-Кун.

Палим борцима посвећени су споменици у Зајечару (аутор Влада Величковић) и Горњем Милановцу (аутор Ратомир Стојановић). Споменик мајкама и кћерима Шумадије у Тополи дело је Анте Гржетића а споменик космајским партизанима рад је вајара Војина Стојића и арх. Градимира Медаковића.

На осталим врстама споменика (спомен-плочама, спомен-чесмама, објектима утилитарног карактера и сл.) учешће уметника на њиховој реализацији било је незнатно.

На основу стеченог искуства и изграђених основних друштвених мерила, уз ангажовање шире друштвене заједнице, а укључујући одговарајуће стручне службе, нови споменици који се буду подизали чуваће не само успомене на догађаје и личности из наше најновије историје, већ ће представљати са уметничке стране и значајна ликовна-естетска остварења.

Миодраг Соколовић

CONTRIBUTION AU FICHER DES MONUMENTS CONSACRES A L'INSURRECTION DE 1941 EN SERBIE

Les événements qui ont trait à l'insurrection de 1941 en Serbie ont été marqués dans la période d'après-guerre par des monuments et d'autres ouvrages commémoratifs. Ces ouvrages mémoriaux sont l'expression du temps dans lequel les auteurs ont créé leurs oeuvres. Parmi les nombreuses réalisations sculpturales, consacrées à l'insurrection

de 1941 en Serbie, se signalent les oeuvres de Vojin Bakić, Sreten Stojanović, Lojze Dolinar, Stevan Bodnarov, Đorđe Andrejević-Kun, Jovan Kratochvil, Ante Gržetić, Miodrag Živković, Bogdan Bogdanović et d'autres.

Miodrag Sokolović